

"Porthanin lehti" ja otteita sen myöhemmästä elämästä

Heli Rantala

Tässä kirjoituksessa luodaan katsaus Turussa ilmestyneeseen ensimmäiseen sanomalehteen sekä lehden materiaalin uudelleenjulkaisemiseen myöhemmässä suomalaisessa sanomalehdistössä. Kirjoitus perustuu professori Hannu Salmen johtaman *Computational History and Transformation of Public Discourse in Finland, 1640–1910* -tutkimuskonsortion piirissä tehtyyn tutkimukseen, joka yhdistää historian tutkimuksen ja informaatioteknologian näkökulmia suomalaisten sanoma- ja aikakauslehtien tutkimukseen. Konsortion Turun työryhmä¹ on tutkinut suomalaisessa lehdistössä tapahtunutta tekstien uudelleenkäyttöä datatieteissä kehitetyn tekstintunnistustyökalun (BLAST) avulla.² Tämä on tehnyt mahdolliseksi Kansalliskirjaston digitoiman sanoma- ja aikakauslehtiaineiston tutkimisen toisteisuuden ja tekstien kierrättämisen näkökulmasta. BLAST löytää tehokkaasti tekstissä olevan samuuden, ja näin sen avulla on paikannettavissa tekstinpätkät, joita on suoraan kopioitu tai hiukan varioiden toistettu lehdestä toiseen. Vuosien 1771–1920 ajalta olemme löytäneet lehdistöstä noin 13 miljoonaa eripituista toistoketjua eli klusteria. Lehdistöstä löytyvät toistotapaukset on julkaistu avoimena COMHIS-tietokantana³, jonka avulla kuka tahansa voi tehdä hakuja tästä aineistosta.

COMHIS-tietokanta mahdollistaa sen tarkastelemisen, miten 1800-luvun ja 1900-luvun alun lehdistö hyödynsi ensimmäisten Suomessa ilmestyneiden sanomalehtien materiaalia. Oliko myöhempi lehdistö ylipäättään tietoinen ja kiinnostunut tästä varhaisesta lehtiaineistosta? Tutkimuksemme mukaan vastaus on myönteinen. Erityisesti 1800- ja 1900-luvun vaihteen lehdet julkaisivat uudelleen varhaisten lehtien materiaalia. Yksi todennäköinen syy tähän toimintaan oli lehdistön kasvava volyymi ja tarve löytää aineistoa täyttämään sanomalehtien palstat. Vanhan lehtimateriaalin on varmasti myös uskottu kiinnostavan lukijakuntaa. Kaiken kaikkiaan COMHIS-tietokannasta löytyy noin 350 klusteria, joissa ennen vuotta 1800 ilmestyneiden lehtien materiaalia on uudelleenjulkaistu myöhemmin 1800-luvulla tai 1900-luvun alussa, usein kymmeniä vuosia tai jopa yli sata vuotta tekstin ensijulkaisun jälkeen. Käytännössä näissä tapauksissa on kyse joko niin sanotun Porthanin lehden tai vuonna 1776

¹ Työryhmään kuuluvat Hannu Salmi, Asko Nivala, Petri Paju, Heli Rantala ja Reetta Sippola kulttuurihistorian oppiaineesta sekä Filip Ginter ja Alekski Vesanto tulevaisuuden teknologioiden laitokselta.

² BLAST-menetelmä on kuvattu yksityiskohtaisesti julkaisussa Alekski Vesanto, Asko Nivala, Heli Rantala, Tapio Salakoski, Hannu Salmi & Filip Ginter, Applying BLAST to Text Reuse Detection in Finnish Newspapers and Journals, 1771–1910. *Proceedings of the 21st Nordic Conference of Computational Linguistics. Gothenburg, Sweden, 23–24 May 2017* (Linköping 2017), 54–58, <http://www.ep.liu.se/ecp/133/010/ecp17133010.pdf> (1.11.2018).

³ Alekski Vesanto, Filip Ginter, Hannu Salmi, Asko Nivala, Reetta Sippola, Heli Rantala & Petri Paju, *Text Reuse in Finnish Newspapers and Journals, 1771–1920*, <http://comhis.fi/clusters>

ilmestyneen *Suomenkieliset Tieto-Sanomats* -lehden⁴ materiaalin kierrättämisestä. Kirjoituksessani keskityn ainoastaan Porthanin lehtenä tunnetun sanomalehden myöhempään elämään suomalaisessa lehdistössä. Tässä yhteydessä ei ole mahdollista tarkastella lehden uudelleenkäyttöä systemaattisesti. Sen sijaan nostan esille joitain esimerkkejä siitä, miten Suomen ensimmäisen sanomalehden materiaalia julkaistiin myöhemmin uudelleen.

Henrik Gabriel Porthanin (1739–1804) johdolla Turussa vuonna 1771 perustettu *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo* tunnetaan ensimmäisenä suomalaisena sanomalehtenä, vaikka lehden julkaiseminen nivoutuu myös osaksi Ruotsin lehdistöhistoriaa. Vuonna 1766 Ruotsissa tuli voimaan – kokkolalaisen Anders Chydeniuksen myötävaikutuksella – uusi edistysellinen painovapauslaki, joka vaikutti myönteisesti lehdistön kasvuun. Turun voi katsoa olleen mukana kehityksessä, jossa lehtien julkaiseminen laajeni muutamalta varhaisimmalta paikkakunnalta (Tukholma, Göteborg, Karlskrona, Norrköping) laajemmalle Ruotsin valtakunnan alueelle.⁵ *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo* ei ollut ensisijaisesti uutislehti vaan kirjalliseen materiaaliin painottunut ja paikallisia ilmoituksia julkaissut lehti, joka oli suunnattu nimenomaan Suomen alueen asukkaille.⁶ Tästä huolimatta lehteä seurattiin myös Tukholmassa.⁷

Tidningar-lehti ilmestyi 1770-luvulla pääosin kaksi kertaa kuukaudessa ja 1780-luvun alkupuolella kerran viikossa. Lehden alkuvuosikymmeneen lukeutuu myös vuosia, jolloin lehti ei ilmestynyt lainkaan. Näiden katkosten ja muutaman nimenvaihdon jälkeen Turun lehti ilmestyi vuodesta 1800 nimellä *Åbo Tidning*, kunnes siitä uudessa Suomen suuriruhtinaskunnassa tuli alueen ainoa sanomalehti *Åbo Allmänna Tidning* (vuodesta 1810). Porthan oli vahvasti mukana lehden teossa 1700-luvun aikana, ensin niin sanotusti vastaavana toimittajana ja myöhemminkin osana toimittajajoukkoa. Vuodesta 1798 lähtien lehdestä vastasi Porthanin oppilas ja suojatti Frans Michael Franzén (1772–1847).⁸ Tässä kirjoituksessa keskityn nimenomaan lehden ensimmäisiin vuosikymmeneen ennen vuotta 1800.

⁴ Kyseisen lehden näyttenumero julkaistiin jo vuonna 1775.

⁵ Claes-Göran Holmberg et al., *Den svenska pressens historia. I: I begynnelsen (tiden före 1830)*. Ekerlids förlag, Stockholm 2000, 169.

⁶ Juha Manninen, *Valistus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta*. SKS, Helsinki 2000, 154; Minna Ahokas, *Valistus suomalaisessa kirjakulttuurissa 1700-luvulla*. Suomen tiedeseura, Helsinki 2011, 238.

⁷ Holmberg et al. 2000, 178.

⁸ Päiviö Tommila, *Yhdestä lehdestä sanomalehdistöksi 1809–1859*. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen lehdistön historia 1: Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kustannuskiila, Kuopio 1988, 50, 62.

Suomen alueella ilmestyneen ensimmäisen lehtihankkeen taustoja on tutkittu niin aatehistorian kuin lehdistötutkimuksen näkökulmista.⁹ Lehti oli tunnetusti valistuksellisen Aurora-seuran hanke, ja sillä oli selkeä ohjelma, joka lehden ensimmäisessä numerossa saatettiin lukijoille tiedoksi.¹⁰ Ensimmäisessä numerossa 15. tammikuuta 1771 ilmestyi myös Pehr Adrian Gaddin (1727–1797) ja Porthanin laatima runo, jota voi niin ikään lukea eräänlaisena ohjelmanjulistuksena.¹¹ Runo alkaa seuraavilla sanoilla:

Du folk af Scythisk Stam och Nordens äldsta ätter;
Hvar snilles eld ej släcks af Landets snö och is,
Som uti vett och dygd en grundad ära sätter,
Kom låna oss Dit ljus till Fosterlandets pris!

Tätä suomalaisen sanomalehdistön alkutaivalta muistettiin myöhemmin muun muassa julkaisemalla Gaddin ja Porthanin runo 1800-luvun toisella puoliskolla useammassa eri lehdessä. Erityisesti vuonna 1871 lehdet muistivat sadan vuoden takaista *Tidningar-lehteä*. 15. tammikuuta 1871 sekä *Hufvudstadsbladet* että *Helsingfors Dagblad* julkaisivat näyttävät jutut maan ensimmäisestä sanomalehdestä. Päivää ennen *Wiborgs Tidning* oli jo ehtinyt julkaista etusivullaan vastaavanlaisen huomionosoituksen, ja vielä 16. tammikuuta *Åbo Underrättelser* huomioi tämän sanomalehdistön merkkipäivän.¹² Suomalaisen lehdistön satavuotisen historian kunniaksi järjestettiin 15. tammikuuta myös juhla Helsingin yliopiston juhlasalissa, jonka jälkeisessä illallisjuhlassa Johan Vilhelm Snellman (1806–1881) piti juhlapuheen.¹³ Snellman selosti puheessaan sanomalehdistön vaiheita ja näki Porthanin lehtihankkeessa ituja lehdistön myöhemmästä kehityksestä: ”Tästä vähäisestä, kooltaan ja ehkä vaikutukseltaankin vähäisestä, mutta tavoitteiltaan suuresta alusta lähtien on sanomalehdistössäkin voitu havaita yhä tietoisempaa työtä suomalaisen isänmaan, Suomen kansan kehityksen hyväksi.”¹⁴

⁹ Ks. esim. Manninen 2000; Tommila 1988; Jyrki Pietilä, *Kirjoitus, juttu, tekstielementti. Suomalainen sanomalehtijournalismi juttutyyppeiden kehityksen valossa printtimedian vuosina 1771–2000*. Jyväskylä University Printing House, Jyväskylä 2008.

¹⁰ Ahokas 2011, 238.

¹¹ Ks. Manninen 2000, 158.

¹² *Wiborgs Tidning* ja *Åbo Underrättelser* eivät ilmestyneet sunnuntaisin, ja vuonna 1871 15. tammikuuta oli sunnuntai.

¹³ Hannu Kultanen, Kommentar. I Raimo Savolainen et al. (red.) *J. V. Snellman samlade arbeten XII*. Helsingfors, Statsrådets kansli 1998, 914.

¹⁴ Johan Vilhelm Snellman, Puhe Suomen lehdistön satavuotisjuhlassa. Teoksessa Raimo Savolainen (toim.) *J. V. Snellman kootut teokset* 23. Opetusministeriö, Helsinki 2005, 98. Puhe julkaistiin *Hufvudstadsbladetissa* 18.1.1871.

Kuva 1. Yksityiskohta *Helsingfors Dagblad* -lehden etusivusta (15.1.1871), johon oli painatettu ote vuoden 1771 *Tidningar*-lehden ensimmäisestä numerosta

Myöhemmät sanomalehdet nostivat esille myös muita Turun kaupungissa tapahtuneita merkittäviä tapauksia, joista maan ensimmäinen lehti oli aikanaan kirjoittanut. Vuonna 1839, yliopiston 200-vuotisjuhlien lähestyessä, *Helsingfors Tidningar* julkaisi kertomuksen akatemian vihkiäisjuhlallisuuksista, jotka järjestettiin 15. heinäkuuta 1640. Myöhemmin saman tekstin julkaisi vielä kolme lehteä: yliopiston 250-juhluvuoden kunniaksi vuonna 1890 *Hufvudstadsbladet*, tämän jälkeen vuonna 1899 helsinkiläinen *Veckobladet* sekä vielä vuonna 1916 niin ikään Helsingissä ilmestynyt aikakauslehti *Ute och hemma*. Lehdet eivät maininneet, mistä olivat kertomuksen lainanneet, mutta todennäköinen lähde oli *Åbo Tidningar* -lehti, joka oli julkaissut kertomuksen 27. toukokuuta 1793. *Tidningar*-lehti pohjusti julkaisua toteamalla, että akatemian

vihkiäisistä kyllä on kirjoitettu aikaisemmin mutta kyseiset julkaisut ovat latinankielisiä, eivätkä näin suuremman yleisön saavutettavissa. Tämän vuoksi lehti halusi julkaista otteen konsistorin pöytäkirjasta vihkiäisseremonioita koskien. Kyseessä oli siis lyhyt lähdejulkaisu, jollaisia *Tidningar*-lehdessä julkaistiin itse asiassa varsin runsaasti Porthanin toimituskaudella.¹⁵ Tällaisesta toiminnasta löytyy myöhemmin uudelleenjulkaisujen tekstien joukosta myös toinen esimerkki.

Vuonna 1775 lehti nimittäin julkaisi kaksiosaisen tekstin (29.4. ja 15.5.), joka käsitteli 1500-luvun lopun katovuosien aiheuttamaa puutetta, kauheita nälkäkuolemia ja nälän motivoimaa varastelua. Tekstin kontekstia valotettiin tässäkin tapauksessa lehden lukijoille. Lehden mukaan kertomus oli peräisin Länsi-Götanmaan Örlösan pitäjän kirkonkirjasta vuodelta 1695 ja sen oli kirjannut muistiin Lars Pehrsson. Tekstin mainitaan löytyneen Turun hovioikeuden presidentti Johan Lagerflychtin (1701–1774) jälkeenjääneiden papereiden joukosta. Tämän kertomuksen 1500-luvun lopun katovuosista julkaisi myöhemmin kolme eri lehteä. Ensimmäinen uudelleenjulkaisija oli *Österbotten*-lehti 16. maaliskuuta 1867. Juttu ilmestyi lehdessä otsikolla ”En bedröflig tid i Norden”. Suomessa oli ollut katovuosia jo 1860-luvun alussa mutta lehti ei nivo vanhaa kertomusta katovuosien kauheuksista millään tavoin omaan aikaansa. Alkukevästä 1867 maata pian kohdannut nälkäkatastrofi olikin vielä edessä, ja *Österbotten* -lehden toimittaja tai lukijat tuskin arvasivat, että vuosien 1867–1868 mittaan nälän aiheuttama äärimmäinen hätä tulisi olemaan osa heidän omaa kokemusmaailmaansa, ei ainoastaan tarina menneiltä vuosisadoilta. Myöhemmin saman kertomuksen julkaisivat vielä *Dagens Nyheter* 14. helmikuuta 1878 sekä *Hangö-Bladet* 16. huhtikuuta 1914.

Tidningar-lehden lisäksi Aurora-seuran intresseihin kuului myös musiikkiharrastusten tukeminen. Ensimmäiset seuran organisoimat konsertit järjestettiin Turussa jo 1770-luvun alkupuolella.¹⁶ Varhainen Turun musiikkielämää koskeva kirjoitus ilmestyi *Tidningar*-lehdessä 28. marraskuuta 1782. Kirjoituksen ”Om våre Concerter” tekijänä pidetään Abraham Niclas Clewbergia (aateloituna Edelcranz, 1754–1821) ja siinä arvioidaan turkulaisten (huonoa) konserttikäyttäytymistä varsin ironiseen ja ehkä myös liioittelevaan tyyliin.¹⁷ Mainittu kirjoitus julkaistiin myöhemmin 1900-luvun alussa useammassa lehdessä. Ensimmäinen uudelleenjulkaisija oli musiikkialan aikakauslehti *Finsk musikrevy: utgifven af unga musiker*, joka toisti vanhan tekstin kokonaisuudessaan numerossaan 1.4.1906, 124 vuotta ”konserttiarvion” ensijulkaisun jälkeen. Myöhemmin *Åbo Underrättelser* julkaisi saman *Tidningar*-lehden kirjoituksen kahteen kertaan, ensin 14. lokakuuta 1910 sekä uudelleen muutamia vuosia myöhemmin 24. tammikuuta 1915. Viimeksi mainitussa numerossa lehti julkaisi myös näyttävän kirjoituksen Turun Soitannollisen Seuran vaiheista sen tuolloin 125 vuotisen historian

¹⁵ Taina Saarenpää, Keskiajan pimeydestä valistuksen valoon. Henrik Gabriel Porthan ja Turun tuomiokirkon mustan kirjan asiakirjojen julkaiseminen. *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat* 3/2014. <http://www.ennenjanyt.net/2014/11/keskiajan-pimeydesta-valistuksen-valoon-henrik-gabriel-porthan-ja-turun-tuomiokirkon-mustan-kirjan-asiakirjojen-julkaiseminen-2/> (29.10.2018).

¹⁶ Jukka Sarjala, *Music, Morals, and the Body. An Academic Issue in Turku 1653–1808*. SKS, Helsinki 2001, 166–167.

¹⁷ Sarjala 2001, 169, ks. myös alaviite 109.

ajalta. Myös *Hufvudstadsbladet* julkaisi saman 1700-luvun lopun musiikkiarvion 27. tammikuuta 1915 lainaamalla suoraan pari päivää aiemmin ilmestynyttä *Åbo Underrättelser* -lehden juttua.

Musikaliska sällskapet i Åbo (Turun Soitannollinen Seura) perustettiin 24. tammikuuta vuonna 1790 – kuningas Kustaa III:n syntymäpäivänä – eräänlaisena Aurora-seuran toiminnan perintönä. 31. tammikuuta 1791 nyt *Åbo Tidningar* -nimellä ilmestynyt lehti selosti konserttitapahtumaa, joka oli järjestetty kaupungissa seuran perustamisen 1-vuotispäivänä. Lehden mukaan juhlaan oli ottanut osaa yli 200 henkeä molemmista sukupuolista – itse seuran jäseniksi eivät naiset päässeet. Lehti mainitsi myös, miten Soitannollisen Seuran sihteeri, professori Jacob Tengström (1755–1832), oli pitänyt tilaisuudessa puheen aiheesta ”om Musikens värkan på en Nations seder och tankesätt”. Tämänkin musiikkiaiheisen julkaisun löysi myöhemmin jo mainittu *Finsk musikrevy* -aikakauslehti, joka julkaisi pätkän vuoden 1791 lehtitekstistä osana pidempää kirjoitusta 1. syyskuuta 1906. Vuonna 1911 puolestaan *Åbo Underrättelser* muisteli Soitannollisen Seuran alkutaivalta ja julkaisi *Tidningar*-lehden kuvauksen seuran 1-vuotisjuhlista 24. tammikuuta 1911, tasan 120 vuotta näiden juhlallisuuksien jälkeen. Neljä vuotta myöhemmin helsinkiläinen aikakauslehti *Veckans Krönika* palasi samaan aiheeseen. 23. tammikuuta 1915 julkaistussa tekstissä muisteltiin nyt 125 vuotiasta Soitannollista Seuraa, ja tässäkin kirjoituksessa esiintyy tekstinpätkä, joka vastaa *Åbo Tidningar* -lehden tekstiä vuodelta 1791. Tämän kaltaiset osittaiset lainaukset ovat voineet syntyä myös siten, että lehti on lainannut jo kopioitua tekstiä. Kaikissa kierrätystapauksissa jokainen lainaaja on tuskin ollut edes tietoinen tekstin ensimmäisestä julkaisuyhteydestä. Lehdet saattoivatkin lainata materiaalia toisiltaan varsin vapaasti.

Edellä mainituissa tapauksissa Turun ja Suomen ensimmäisen sanomalehden materiaalin myöhempi hyödyntäminen on tapahtunut eri paikkakunnilla ilmestyneiden lehtien toimesta. Seuraava esimerkki kertoo siitä, että tiettyä tekstiä on saatettu julkaista uudelleen myös paikallisesti. 19. syyskuuta vuonna 1791 *Åbo Tidningar* julkaisi kirjoituksen otsikolla ”Uplysningar om Svenska Prästerskapets Klädedrägt i början af förra Seculum”. Kirjoitus oli todennäköisesti Jacob Tengströmin kynästä. Otsikon mukaisesti kirjoituksessa käsiteltiin papiston pukeutumista 1600-luvulla, lähteenä toimivat Nyköpingin ja Örebron valtiopäivillä asiasta annetut ohjeistukset. Reilut 30 vuotta myöhemmin samalla nimellä ilmestynyt lehti (*Åbo Tidningar* 20.3.1822) julkaisi uudelleen osan samasta tekstistä esitellessään Tengströmin tuoretta teosta *Handlingar till upplysning i Finlands kyrko-historie*, josta oli vuonna 1821 ilmestynyt ensimmäinen nide. Vuonna 1838 edelleen sama lehti (*Åbo Tidningar* 30.6.1838) julkaisi samaisen pappien pukeutumista koskevan tekstipätkän jutussa, joka oli otsikoitu ”Forntidens Moder”. Vielä vuonna 1877 *Åbo Underrättelser* (10.4.1877) julkaisi samat pukeutumisohjeistukset kirjoituksessa, joka niin ikään käsitteli pukeutumisen historiaa. Jutussa viitattiin myös Tengströmin kirkkohistorian teokseen, tekijä tosin esiteltiin lehdessä virheellisesti ”arkkipiispa J. J. Tengströmiksi”. Johan Jakob Tengström (1787–1858) oli arkkipiispa Jacob Tengströmin veljenpoika ja tunnettu oppinut hänkin.

1800-luvun jälkipuoliskolla ja vuosisadan vaihteessa kasvanut lehdistö on etsinyt varhaisemmista lehdistä erilaista uudelleenjulkaistavaa materiaalia. Myös erilaiset

pienet uutiset ja anekdootit ovat kelvanneet tähän tekstien kierrätykseen. Esimerkkinä tällaisesta anekdootista mainittakoon vuonna 1798 *Åbo Tidningar* -lehdessä julkaistu (23.4.1798) lyhyt juttu epätavallisen pitkästä avioliitosta. Lehden mukaan liitto oli kestänyt peräti 87 vuotta. Tämä erikoinen tapaus koski Porvoon alueella elänyttä Henrik Johanssonia ja tämän vaimoa. Porvoon kirkonkirjojen mukaan Johansson oli kuollut vuonna 1745 107 vuotiaana ja tämän vaimo samana vuonna peräti 115 vuotiaana. Tiedon todenperäisyyteen kiinnitettiin *Tidningar* -lehdessä huomiota. Koska 87 vuotta kestänyt avioliitto oli asiakirjassa mainittu molempien aviopuolisoiden kohdalla, piti lehti tätä merkinä siitä, ettei kyseessä voinut olla kirjoitusvirhe. Teksti uudelleenjulkaistiin vuonna 1894 muutaman päivän sisällä ensin *Borgåbladet*-lehdessä (21.4.), sitten *Nya Pressenissä* (22.4.), *Åbo Tidning* -lehdessä (23.4.) sekä vielä *Åland*-lehdessä (25.4.).

Edellä esitetyt esimerkit osoittavat, miten etenkin 1800-luvun jälkipuoliskon ja 1900-luvun alun sanoma- ja aikakauslehdet ovat hyödyntäneet 1700-luvun *Tidningar*-lehden materiaalia. Yksi selkeä syy tälle toiminnalle oli varmasti se, että lehti edusti suomalaisen sanomalehtityön alkua, se oli pioneeri ja ensimmäinen suunnannäyttäjä, ja juuri tämän vuoksi myöhemmät lehdet halusivat sen aineistoihin palata. Tämä intressi liittyy myös Porthanin jälkimaineeseen ja suoranaiseen Porthan-kulttiin, josta Hannu Salmi on kirjoittanut.¹⁸ Mielenkiintoinen seikka on myös se, että julkaisemalla uudelleen *Tidningar*-lehden aineistoja 1800- ja 1900-luvun vaihteen lehdistö toi Porthanin lehden huomattavasti laajemman lukijakunnan tietoisuuteen kuin mitä julkaisulla oli ollut 1700-luvun kontekstissa mahdollista saavuttaa.

Heli Rantala

Post doc -tutkija, Kulttuurihistorian oppiaine
Turun yliopisto
heli.rantala (apud) utu.fi

¹⁸ Hannu Salmi, Porthanin arkku ja historian perintö. *Auraica. Scripta a Societate Porthan edita*. Vol. 6 2015. <https://journal.fi/aur/article/view/53500> (2.11.2018).